

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 25.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 09.06.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2023

Atıf / Citation

Hünerli, B. (2023). Bir Kırım Tatar Âlimi Olarak Enver Kurtumer ve İlk Kırım Tatarca Etimolojik Sözlüğü. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 7. Cilt, 1. Sayı, 57-66.

BİR KIRIM TATAR ÂLİMİ OLARAK ENVER KURTUMER VE İLK KIRIM TATARCA ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ

*Enver Kurtumer as a crimean-tatar scholar and his first etymological dictionary in the crimean
tatar language*

BÜLENT HÜNERLİ¹

Öz

Bir sözlüğün oluşturulması ve ortaya konulması son derece meşakkatli bir iş olmakla beraber büyük bir sorumluluk gerektirmektedir. Bu tür işlerle ilgilenen ve Sözlük Bilimi (leksikografi) olarak da adlandırılan bu dilbilim bölümünün pek çok alt dalı mevcuttur. Bunlar içinde etimoloji ve buna bağlı olarak etimolojik sözlük tasarlama, inceleme ve hazırlama işi dil çalışmalarının belki de en zor alanıdır. Etimoloji, hata yapmaya oldukça açık bir sahadır. Öyle ki belli kurallara riayet edilmediği takdirde hata yapma olasılığı kaçınılmazdır. Özellikle etimolojik çalışmalar; alanında uzmanlaşmış, etimolojik sözlüğü hazırlanacak dilin geçmişten günümüze temas ettiği yabancı dilleri bilen, tarihsel dilbilim konusunda derinleşmiş yetkin bir kadroyla yapılacak bir iştir. Etimolojik çalışmaların olmazsa olmazı; bir sözcüğün ses, şekil ve anlam açısından geçirdiği evrelerin bir tutarlılık çerçevesine oturtulmasıdır.

Bugün dünyanın en önemli dillerinin etimolojik sözlüklerin olması o dili konuşan millet için bir itibar meselesidir. Türk lehçelerindeki sözcükler hakkında kaleme alınan makale ve sözlük düzeyindeki çalışmaların daha çok son yüz yıl içinde yapıldığı görülmektedir. Aslında Türkçe üzerine ilk etimolojik sözlük denemesi 1878'te Hermann Vambéry tarafından hazırlanmıştır. O tarihten günümüze Türk lehçelerinde en mükemmel etimolojik sözlük hazırlama işi devam etmektedir. Çoğu Türk lehçesinde etimoloji alanında -Türkiye Türkçesi gibi- önemli çalışmalar yapılmışken, Kırım Tatarcası ve Gagauzca gibi Türk lehçelerinde ise kapsamlı hiçbir çalışma ortaya konulmamıştır. Oysaki Kırım Tatarcada geçmişten günümüze önemli sayıda sözlük hazırlanmıştır. Bu sözlükler genel maksatlı olmaktan başka tematik ve terim sözlükleri şeklindedir. Fakat Enver Kurtumer'in hazırladığı olduğu *Kırım-Tatar Tiliniñ*

¹ Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli/TÜRKİYE. El-mek: hbulent80@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5668-3942>

Etimolojik Luğatı adlı bu çalışma hem Kırım Tatarcasına hem de Kırım Tatar sözlükçülüğünü başka bir seviye çıkarmıştır. Çalışmamızda bu eser ve eserin yazarı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, Kırım Tatarca, Sözlük, Kırım

Abstract

The creation and production of a dictionary is an extremely arduous task and requires a great responsibility. There are many sub-branches of this linguistics department, also called lexicography, which deals with this kind of work. Among these, etymology and, accordingly, the design, examination and preparation of etymological dictionaries is perhaps the most difficult field of language studies. Etymology is a field where mistakes can be made. So much so that if certain rules are not followed, the possibility of making mistakes is inevitable. In particular, etymological studies is a work to be carried out with a competent staff who are specialized in their field, who know the foreign languages that the language to be prepared etymological dictionary has been in contact with from the past to the present, and who are deepened in historical linguistics. The sine qua non of etymological studies is that the phases of a word in terms of sound, form and meaning are based on a framework of consistency.

The fact that the most important languages of the world have etymological dictionaries today is a matter of reputation for the nation speaking that language. It is seen that the studies at the level of articles and dictionaries about the words in Turkic dialects have been done mostly in the last hundred years. In fact, the first etymological dictionary essay on Turkic was prepared by Hermann Vambery in 1878. Since then, the work of preparing the most perfect etymological dictionary in Turkic dialects continues. While important studies have been made in the field of etymology in most Turkic dialects, such as Turkish, no comprehensive studies have been made in Turkic dialects such as Crimean Tatar and Gagauz. However, a significant number of dictionaries have been prepared in Crimean Tatar from past to present. These dictionaries are in the form of thematic and term dictionaries other than general purpose. However, this work named *Kırım-Tatar Tiliniñ Etimolojik Luğatı*, prepared by Enver Kurtümer, has brought both Crimean Tatar and Crimean Tatar lexicography to another level. In our study, we will focus on this work and its author.

Keywords: Etymology, Crimean Tatar Language, Dictionary, Crimea

1. Giriş

Türk lehçelerinin Kıpçak grubu (Kuzey-batı) içinde değerlendirilen Kırım Tatarcası, başta Kırım Yarımadası olmak üzere Ukrayna'nın diğer şehirlerinde, Rusya, Özbekistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki bazı yerleşim birimlerinde konuşulur. Kırım Tatarları Altun Orda devletinin bakiyesi olmakla beraber aslında Kırım Tatarlarının adını aldığı Kırım Yarımadası, Hunlardan başlayarak, Bulgar, Avar, Köktürklerin mesken tuttuğu bir yerdir (Gömeç, 2006: 364). Fakat son dönemlerde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler (Kırım'ın Rusya tarafından işgali), Kırım'daki Türklerin pek çoğunun Ukrayna ana karasına, Avrupa, Türkiye ve Amerika'ya göç etmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Kırım Tatarcasının yaygın kullanımı ve gelişmesi sekteye uğramıştır. Hatta bu gelişmeler bazı durumlarda ikililik bile doğurmuştur². Bu ikililiğe iyi bir örnek şudur: Mevcut Ukrayna topraklarında yaşayan Kırım Tatarların, Latin alfabesi kullanırken Rusya'nın işgali altındaki bölgelerde yaşayanlar Kiril alfabesini zorunlu olarak kullanmaktadırlar. Ukrayna'da Kırım Tatarca öğreten eğitim kurumları, yoğun bir şekilde Latin alfabesini tercih etmektedirler. Hal böyle iken 2021 Şubat ayında doğrudan doğruya sıcak savaşa dönüşen ve hâlen devam eden Ukrayna-Rusya harbinin Kırım'daki Türk halklarının

² Bilindiği üzere Kırım Tatarlar 1928'e kadar Arap alfabesini, 1928-1939 arası Latin ve 1938'den itibaren Kiril alfabesini kullanmaktadırlar (Tekin-Ölmez, 2003: 125).

varlığını, kültürünü ve dilinin seyrini ileri dönük ne derecede şekillendireceğini bu zaviyeden bilmek mümkün değildir.

Yaşanan tüm gelişmelerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin de desteği ile Ukrayna hükümeti Kırım Türklerini ve Kırım Tatarcasını korumak için devlet nezdinde birtakım girişimlerde bulunmuştur. Ukrayna hükümeti, aslında uzun yıllardır beklenen, içinde bölgedeki diğer Türk halklarının da olduğu *Ukrayna'nın Yerli Halkları* yasa tasarısını son dönemde meclis gündemine getirmiştir. Yapılan oylamada 345 milletvekilinden 325'inin evet oyu vermesiyle Kırım Tatarlarına belli haklar tanıyan kanun teklifi yasalaşmıştır. Bu yasa Ukrayna Devlet Başkanı Volodimir Zelenskiy'in 01.07.2021 tarihli ve 1616-IX sayılı belgeyi³ imzasıyla da yürürlüğe girmiştir. Buna göre Kırım Tatarları, şu hakları elde etmişlerdir⁴. Buna göre;

“1. Kırım Tatar, Karaim ve Kırımçak halkları Ukrayna'nın yerli halkı olarak tanınacak.

2. Yerli halkların asimilasyonu, etnik kökenlerinin, kültürel değerlerinin yok edilmesi, zorla yerlerinden edilmeleri ve tahliye durumlarına karşı hakları garanti altına alınacak.

3. Ukrayna'nın yerli halklarının kültür, eğitim, dil ve bilgi edinme hakları garanti altında olacak.

4. Yerli halklar kendi eğitim kurumlarını oluşturabilecek ya da diğer eğitim kurumları ile dillerinin, tarihlerinin, kültürlerinin öğretilmesi amacıyla iş birliği yapabilecek.

5. Ukrayna'nın yerli halkları, kendilerini temsil eden organları aracılığıyla kendi medya kuruluşlarını kurma hakkına sahip olabileceklerdir”

Ukrayna devletinin özellikle dil ve kültür alanındaki bu olumlu adımları, Rusya işgali altında kalan Kırım Yarımadası'nda yaşayan Türk gruplarında fiiliyatta bir karşılık bulamamıştır. Buna rağmen Akmesit'teki (Simperopol) *Terciman Kitap Evi* adlı kitap satış yerinin Kırım'daki pek çok kitabın dağıtımında, basılmasında ve satılmasında hâlen önem arz etmektedir. Yine internet ortamında kendisi bir Kırım Tatar'ı olan Dr. Tahir Kerim'in kurmuş olduğu internet sitesi, Kırım Tatarca eserlerin yayılmasında önemli bir rol almaktadır. Bu gibi platformlarda pdf formatında Kırım Tatarca eserlere ulaşmak mümkündür⁵. Kerim'in, çevrimiçi ortama koyduğu çalışmalar arasında sözlükten tarih kitabına; romandan şiire kadar çok farklı türde eserler vardır. Diğer yandan Kırım'daki siyasi durum, fiziki olarak kitap teminini ve dağıtımını her geçen gün zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Kırım dışındaki kütüphanelerde bulunan Kırım Tatarcası ile yazılmış çeşitli türdeki yayınlar daha çok işgal öncesi döneme (2014 öncesi) aittir⁶.

³ Erişim adresi: <https://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>, (19.12.2022).

⁴ Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-Kırım-tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624>, (19.12.2022).

⁵ Erişim adresi: <https://kirimakademiyasi.blogspot.com/> (20.03.2023).

⁶ Kırım haber ajansı QHA, 22.02.2023 tarihindeki internet sayfasında Kırım Tatarcası ilk eser (sözlük) ve buna bağlı bir durum olarak şu bilgilere yer veriyor:

“2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde, Ukrayna'da kaydedilecek olan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için tarih seçildi.

Ukrayna'nın 2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde, ülkede kaydedilecek olan Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için tarih belirlendi. Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için seçilen tarih **11 Temmuz** oldu.

11 Temmuz 1303 tarihi Kırım Tatar dilinin en eski anıtı olarak kabul edilen **Codex Cumanicus'un (Kodeks Kumanikus)** ilk sayfasında yer alıyor. Kırım Tatar dilinin temelini oluşturan Kuman dilini konu alan Ortaçağ çalışmaların ve metinlerin derlendiği eser olan Codex Cumanicus'ta o dönemde Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları dâhil olmak üzere Türk halklarının dili ve folkloru kaydedildi.

HERKES AYNI TARİH KONUSUNDA HEMFİKİR OLDU

Kırım Haber Ajansına açıklama yapan Ukrayna'nın Arap ve Müslüman Devletlerle Etkileşiminden Sorumlu İstişare Kurulu Sekreteri Snaver Seythalil, 2022-2032 Kırım Tatar dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması stratejisi çerçevesinde Kırım Tatar Milli Meclisinin (KTMM), Ukrayna'da Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü'nün belirlenmesi ile ilgili Kırım Tatar bilim adamları ile istişareler

Bununla beraber dijital platformlardaki eserlerde veya başka bir fiziksel kaynaklarda Kırım Tatarcanın etimolojik sözlüğün yazıldığına dair hiçbir veri bulunmamaktadır⁷.

Etimoloji bilimi, dilbilimin en zor dallarından biridir. Etimoloji, sözcüklerin kökenlerinin ses, şekil ve anlam dairesi bakımından nerelere dayandığını göstermeyi amaçlar. Dolayısıyla sözcüğün kökenini doğru bir şekilde ortaya koymak, başlı başına özel bir emek ve yaklaşım gerektirmektedir. Aslında etimoloji yapmanın ne denli zor olduğunu ve dikkat gerektirdiğini Marek Stackowski (2011:1-113), yazmış olduğu *Etimoloji* adlı eserde detaylıca belirtmiştir. Kitabında, bir etimolojinin tutarlılığı kadar neden tutarsız olabileceğini veya yanlışlığa⁸ yol açabileceğini değişik örnekler vererek açıklamıştır. Yazar bu eserinde, etimoloji çalışanların 7 aşamalı bir plan oluşturması gerektiği de belirtilmiştir:

1. Filolojik verileri tarayıp toplama
2. Karşılaştırmalı verileri tarayıp toplama.
3. Biçimbilimsel analiz
4. Anlamsal ilişkiler
5. Sözcüğün tarihi
6. Etimolojinin doğruluğu.
7. Etimolojiyi tahrir etme (Stackowski, 2011: 85-91).

Jackson (2016: 191-192) ise etimoloji konusu ile ilgili bilgi verirken öncelikle sözlüklerin genelde iki işlevi üzerinde durur. Ona göre; bunlardan ilki sözlükler, sözlüksel betimlemeyi göstermektedir. İkincisi kaynak çalışmalar olarak sözcükler, sözcüklerin kullanımları ile bağlantılı bilgileri kullanıcıların hizmetine sunmaktadır. Bu bakımdan bu tür çalışmalara etimolojilerin konması gerekli değildir. Genel manada sözlük, bir dildeki mevcut söz varlığını gösterir. Kelimenin doğrudan doğruya etimolojisiyle ilgilenmesi söz konusu değildir. Ayrıca sözlüklerin fiziki olarak etimoloji konusuna girmesi de pek mümkün değildir. Dolayısıyla Jackson, etimolojinin mevcut sözcüklerin kullanımını ve manasını açıklamada bir katkı sunmadığını; buna karşın böyle bir çabanın zaman zaman yanıltıcı da olabileceğini dile getirir. Etimolojik sözlük yazılı veya sözlü anlamda kişiye bir tavsiyede bulunmamaktadır. Sıradan insanlar için doğrudan bir pragmatik tarafı yoktur.

Bu nedenle şimdiye kadar yazılmış Kırım Tatarca sözlük çalışmalarının etimolojik eserler olmaktan çok genel maksatlı olması, belki de yukarıda ifade edilen konularla ilgilidir.

gerçekleştiğini daha sonra bu konunun kamuya açık olarak tartışıldığını ifade etti. Seythalil: *Herkes Codex Cumanicus'un oluşturulma tarihi olarak kabul edilen 11 Temmuz 1303 tarihinde hemfikir kaldı. Şu an Ukrayna Kültür ve Enformasyon Politikası Bakanlığı tüm formaliteleri bitirdi ve Bakanlar Kuruluna, 11 Temmuz'un Ukrayna'da Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü olarak kaydedilmesi ile ilgili karar tasarısını sundu. Bakanlar Kurulu'nda karar tasarısına ilişkin bir itiraz olmadı. Belge onaylanır onaylanmaz Cumhurbaşkanlığına gönderilecek. Karar tasarısının 26 Şubat veya 18 Mart'ta imzalanmasını bekliyoruz, dedi.* (https://www.qha.com.tr/kirim/ukrayna-da-Kırım-tatar-dili-ve-edebiyati-gunu-icin-tarih-belli-oldu-468123)

⁷ Vambery'den beri Türk lehçeleri üzerine yapılmış pek çok etimolojik çalışmada mutlak suretle Kırım Tatarcasındaki bazı sözcüklere yer verilmiştir. Fakat müstakil basılan bir çalışma olarak Enver Kurtümer'in *Kırım Tatar Tilinin Etimolojik Luğatı* aslı eser bu anlamda ilk sayılmalıdır. Eser yazarın kendisinden pdf formatında temin edildi. Bunun için kendisine ayrıca minnettarız (B.H). Ayrıca Türkçenin etimolojik sözcükleri için bk. (Ölmez, 1998: 175-183; Ölmez, 2008: 405-414).

⁸ Bilimsel literatürde bunun için *etymological fallacy* 'etimolojik yanlışlığı' ifadesi kullanılır (Jackson, 2016: 179).

2. İnceleme

2.1. Enver Kurttumer'in (Emir-Usein Kurttumerov) Özgeçmişi⁹

Enver Kurttumer, 29.12.1957 tarihinde Özbekistan'ın Andican ilinin Marhamat ilçesinde doğmuştur. 1974'te orta öğrenimini tamamladıktan sonra Andican Devlet Pedagoji Üniversitesi Diller Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı bölümüne girmiştir. 1979 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra Marhamat ilçesindeki Halk Eğitimi bölümünde metodist olarak çalışmıştır. 1990 yılında anavatanı olan Kırım'a geri dönmüştür ve Simferopol Devlet Üniversitesi'nin Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı bölümünde okumaya başlamıştır. 1994 yılından itibaren aynı bölümün Kırım Tatar Edebiyatı kürsüsünde hoca olarak çalışmaya başlamıştır. 2017 yılında ise emekliye ayrılmıştır. Hâlen Kırım'da yaşayıp çalışmalarını burada sürdürmektedir.

2.2. Enver Kurttumer'in Yayınları

Kitaplar

1. Kırım Tatar Hicret Edebiyatı, Okuv Kullanma, Simferopol, 2002.
2. Kırım Tatar Edebiyatını Okutuv Metodikası. Okuv-Metodik Kullanma. Simferopol, 2013.
3. Ritorika. Okuv-Metodik Kullanma. Simferopol, 2017.

Makaleler

1. Kuran-ı Kerimde Oca ve Talebe Arasındaki Munasebetler, Yıldız, 1998, No: 5.
2. Diniy Edebiyat ve Onıñ Esas Türleri. Yıldız, 2010, No:3.
3. İcrette Doğğan Matbuatımız Tarihi, Yıldız, 2001, No: 7.
4. İcretteki Kırım Tatar Edebiyatı Tarihine Kısa Bir Nazar, Yıldız, 2004, No: 6.
5. İcretteki Edebiyatımızda Pyesa Janrının Plerilelevi. Jurnal "Kultura Narodov Priçernomorya", s. 2010.
6. Tasavvuf. Tarikatların Peyda Oluv Tarihi. Jurnal Kultura Narodov Priçernomorya. 2012 g.
7. "Qırımtatar Edebiyatında II Cian Cenkinin Aydınlatılıvı". Jurnal "Kultura Narodov Priçernomorya". 2012 s.
8. "Cıngız Dağcının "Qorkunç Yıllar" Romanında Devirnin Aksisi". Jurnal "Uçeniyе Zapiski". 2013 g.
9. "Ahmed Yasseviynin "Divan-i Hikmet" Eserinin Emiyeti". Uçeniyе Zapiski. 2014 g.
10. "Ateizm Gayeleriniñ Qırımtatar Ediplerinin İcadına Yapkan Tesiri". Kırımskiy Arhiv. 2015 g.

Konferanslar

1. Mejdunarodnaya Nauçno-Pratiçeskaya Konferentsiya "Aktualniye Problemi Tyurkologii i Vostokovedeniya". 21 Mart 2012. TNU. Tema Doklada: Osobnosti Sufiyskiy Ordenov.
2. Mejdunarodnaya Şkola-Simpozium "Filologiya Bez Granits". 15 Oktyabrya 2012 g. TNU.

⁹ Yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgiler bizzat yazar tarafından verilmiştir.

Tema Velikoy Oteçestvennoy Voynı v Proizvedeniyah Krımskotatarskih Pisateley.

3. Mejdunarodnaya Konferantsiya Po Sufiyskoy Literature. Noyabr, 2013 Ankara (Turtsiya).

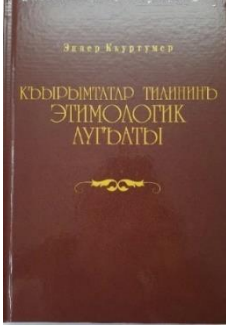
Tema dokloda: Sufiyskiye Motivi v Tvorçestve Aşıka Umera.

4. Mejdunarodnaya Konferantsiya Po Sufiyskoy Literature. Noyabr, 2014 god.

5. Vserossiykaya Nauçnaya Konferentsiya s Mejdunarodnım Uçastiyem “Aktulniye Problemi i Perspektivni Razvitiya İstoriko-Kulturnogo Naslediya Krımskih Tatar” Posvyaşennoy Pamyati İzvestogo Obşçestvenno-Politiçeskogo i Liteturnogo Deyatelya, Muftiya Musulman Krıma Nomana Çelebichana, 105-Letniyu 1 Kurultaya Krımskotatarskogo Narodo. 26 Dekabyr’, 2022.

Tema Doklada Kırimtatar Bayraq Mevzusu (Noman Çelebichannıñ “Sarı lâle” Şiiri Misalinde).

2.3. Kırim Tatar Dilinin Etimolojik Lugatı

Kırim Tatarcasının bu ilk etimolojik sözlüğü Akmescit’te (Simferopol) 2022 yılının sonlarına doğru 500 adet basılmıştır. Künye bilgisi şöyledir: Enver Qurtumer, Къырымтатар Тилининъ Этимологик Лугъаты Akmescit/Simferopol, Arial, 2022, 424 sayfa, ISBN 978-5-907587-98-4)

424 sayfalık bu çalışma Prof. Dr. T. B. Useinov ve Doç. Dr. A. M. Qurtseitov’ten oluşan komisyon tarafından incelenmiştir. Kitabın iç kapağında yazar, etimolojik sözlüğünün araştırılmasında kullanılan kaynaklar, yöntem üzerine ve hitap ettiği toplum hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Etimolojik luğat türkiy tiller saasında mevcut olğan araştırmalarğa esaslangan alda azırlandı. Luğaviy maqale baş söz, onıñ zemanebij kırimtatar tilindeki kıska izası, misaller ve etimolojik talilden ibaret.

Luğat tilimizniñ tarihinen meraklangan vatandaşlarımızğa alelhusus, aliy oquv yurtları ve orta mektep ocalarına talebelerine tevsıye etile.” (s.2)

Eser, sürgüne uğrayan Kırim Tatarların aziz hatıralarına veciz bir ifade ile ithaf edilmiştir: “Sürgünlükte vatanımız Qırımğa asret olaraq ebediy közlerini yumğan vatandaşlarımızniñ unutulmaz hatırasına bağışlana” (s.3)

Müelliften (s. 3-4) başlıklı kısımda ana dilin öneminden bahseden yazar, onun insan ruhunu yansıtmı özelliği olduğunu söyler. Ana dile olan sevginin vatanperverliğin bir belirtisi ve atalara olan sevginin bir göstergesi olduğunu dile getirir. Kurtumer, ana dile olan sevginin her bir kelimenin manasını anlamaktan da geçtiğini vurgular. Ona göre gündelik hayatta kullanılan her bir sözün derin bir manası ve tarihi vardır, sıradan insan bunlar üzerine çok az düşünür; hâl böyle iken etimoloji bilimi aslında bizlere çok orijinal ve değişik bilgiler verir. Ona göre; etimolojik çalışmalarda ses, şekil ve anlam değişikliklerine dikkat edilmelidir. Bu tür çalışmalarda çok büyük sorumlulukları da beraberinde getirir. Yazar, bu bölümde hem diğer Türk lehçelerindeki etimolojik çalışmalardan hem de Dr. Şevket Rammatullayev, Dr. Rifat Ahmetyanov ve Prof. Dr. Hasan Eren gibi akademisyenlerin etimolojik sözlük hazırlama yöntemlerinden yararlandığını belirtir. Yine Divanu Lugat-it Türk, Codeks Cumanicus, Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü, Eski Türkçe Sözlük, Farsça-Rusça Sözlük, Eski Grekçe Sözlük, Büyük İtalyanca-Yunanca Sözlük, Moğolca-Rusça Sözlük, Karayca-Rusça-Lehçe Sözlük vb. eserleri çalışmasında kullandığını vurgular. Bu ilk etimolojik sözlükte bazı eksikliklerin olabileceğini belirten yazar, böyle bir durumda hataların tarafına bildirilmesini istemiştir. Bu bölümde son olarak kitabın hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür etmiştir.

Lugaviy Makalenij Quruluşı (s.5) adlı kısmında madde başlarının oluşturulması hakkında açıklamalarda bulunmuştur Sözlükte madde başı sözcükler Latin alfabesi ile verilmiştir. Türkçe kökenli sözcüklerde kök ve ekler, küçük kalın Latin harflerle yazılmıştır. Arapça, Farsça ve diğer dillerden alınan kelimeler ise o dilde küçük kalın harfleri ile yazıldıktan sonra Latin harfleri ile transkripsiyonu verilmiştir. Böylelikle kelimenin ses düzeninin daha doğru verildiği ifade edilir. Eğer madde başı bir fiil ise kök ve ek ayrımı yapılır. Fiiller kök halinde gösterildiğinden onların leksik anlamı da bir çizgi ile belirtilir.

Madde başı sözcükten sonra sözcüğün Kırım Tatarcasındaki anlamı tırnak içerisinde gösterilmiştir. Sözcüğün, diğer sözlüklerdeki şekillerine de yer verilir. Madde başı sözcüğün birden fazla anlamı varsa onlar rakamla işaret edilmiştir.

VEZİN «1. агъырлыкъ; 2. чеки, ольчю; 3. шириетте аэнк ольчюси».

Etimolojik sözlükte verilen eş sesli sözcükler, Romen rakamları ile sınıflandırılmıştır.

ÇAL– I

ÇAL– II

ÇAL– III

Eğer fiil ve isim eş sesli ise fiilin sonuna tire konulmuştur: **AL, AL– ; YAZ, YAZ–; KÜL, KÜL–**. Madde başı sözcükteki Kırım Tatarca anlamının verilmesi, kelimedeki anlam değişikliklerini göstermek içindir ve madde başının açıklaması yapıldıktan sonra italik bir şekilde cümle verilir. Onun birleşimindeki söz kalın harfle gösterilir. Sonra etimolojik açıklama yapılır. Açıklaması yapılan sözün anlamı değişmişse nedenleri anlatılır. Metin içinde verilen anlam tırnak içine alınır. Kök ile ek arasına + işareti, onlardan meydana gelen söz arasına ise = işareti konur. Söz kısımları arasındaki ilişkiyi ifade etmek için () ve ses değişikliklerini göstermek için > işaretinde yararlanır.

AGİR «енгильнинъ акси, чекиси буюк; беджерильмеси зор, кучъ». Къдимий тюрк тилинде «бир тарафкъа эгиль» манасыны ифаде эткен **а:г** фиилине (ЭСТЯ, I, 69; DLT, I, 87) **(г)** ялгъамасы къошулып япылгъан. Сонъра **а:** узагъан созукъ сес **а** созукъ сесине чевирилгъен: **а:г + (г) = а:гг > агг**.

AGİR– «хасталыкъ нетиджесинде аджы чекмек». Къадимий тюрк тилинде «агъры» манасыны ифаде эткен **а:г** сёзюне **(г)** ве **г** ялгъамалары къошулып япылгъан (ЭСТЯ, I, 86). Сонъра сёз сонъундаки **г** созукъ сеси теляффуздан чыкъкъан: **а:г + г =**

AGUŞ «1. къучакъ; 2. къочъ. сыгъынлгъан ер». Фарс тилинде «къучакъ» манасыны ифаде эткен **آغوش** **aguş** сёзюнден алынгъан (OTAL, 13).

AGYAR «башкъалар, ябанджылар». *М: Бана захм урдугъун агъяра вардынъ эйлединъ шайы / Элинъле эттигинъ хайры дилинъле эйлединъ зайы* (Усеин Кефевий). Арап тилинде айны мананы ифаде эткен **أغار** **agyar** сёзюнден алынгъан (OTAL, 14).

AHBAB «достлар, танышлар». Арап тилинде айны маналарны ифаде эткен **أحاب** **ahbab** сёзюнден алынгъан (OTAL, 14).

Lugatıy Mindericesi (sözlüğün içeriği) adlı bölümde yazar etimoloji bilimi hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümü, yazar numaralandırarak açıklamaktadır (s.6-9).

1. Etimoloji sözcüğünün Yunanca ‘hakikat, gerçek’ anlamındaki **ἔτιμον etimon** ve ‘söz, ilim, talimat’ manasındaki **λόγος logos** sözcüğünden geldiği belirtilmektedir.
2. Etimolojik çalışmaların ancak belli bir söz varlığı çerçevesinde yapıldığını ve bundan hareketle mevcut sözlükte de belli bir söz, söz öbeği vb. unsurların etimolojik olarak incelendiği ifade edilmektedir.

3. Sözcüklerin etimolojisi iki açıdan incelenmiştir. Bunlardan ilki anlam; ikincisi şekil ve ses yönündendir. Bununla ilgili şu açıklama yapılmıştır:

“Шимдики кырымтатар тилинде **salla**– фиили «силькимек, чалкъамакъ» манасыны ифаде эте. Къадимий тюрк тилинде бу сөз «салда ялдамакъ» манасыны анылаткъан. Сонъра сөз озюнинъ къадимий манасыны гъайып эткен ве онынъ еринде янбы мана пейда олгъан. Янбы мана салнынъ сув узеринде тепренип арекет этмесинден осип чыкъкъан.

Теркипли сөзлерде оларнынъ манасы эксерет алларда кысымлар манасынынъ топламына мусавий ола. Бойле теркипли сөз кысымлары тарих девамьнда мустакиль ишлетилип, факъат бугунки кунде къулланувдан чыкъкъан олса, о вакыт этимологик талильге ихтиядж пейда ола. Лугъаткъа кирсетилген сөзлернинъ баягы кысымында бойле вазиет мевджут. Меселя, **öksüz** сөзю шимдики кырымтатар тилинде кысымларгъа айырылмай. Аслы бу сөз къадимий тюрк тилинде «ана» манасыны ифаде эткен **ög** сөзюне инкяр манасыны ифаде эткен **süz** ялгъамасы къошулып япылгъан. Шимдики кырымтатар тилинде **ög** сөзю къулланувдан чыкъкъан. Бу себептен лугъатларымызда бу сөз: «сирота, лишившийся отца, сирый; сиротливый; ср. етим; ~ къалмакъ (о)сиротеть; ср. **ана-бабадан къалмакъ; бабадан къалмакъ; бабадан ~ къалмакъ** лишиться отца; **эм ~ эм етим** круглый сирота» деп анылатылгъан. Бу сөзнинъ къадимий манасы Судакъ дживарындаки койлерде сакълангъан”

4. Kırım Tatarca bir sözcüğün ses, şekil ve anlam bakımında geçirdiği değişiklikler verilmeye çalışılmıştır. Yine Eski Türkçedeki asli uzunlukları göstermek için : (a:ç) ‘aç’ işareti kullanılmıştır. Arapçadaki ض ظ sesleri parantezi içine alınmış (**d**) ve **z** harfi ile gösterilmiştir: (**d**)**z**. Kırım Tatarca bazı sözcüklerde bulunan ince a sesini göstermek için â (**я**). Dini terimlerin telaffuzunda çıkan ۞ ve ح sesleri için **h** harfi kullanılmıştır
5. Yazar etimolojik çalışmaları sırasında bazı problemlere de rastladığını söylemektedir. Örneğin, Arapçadan alınan مقبول **maqbul** sözcüğü, قبول **qabul** sözcüğünden yapılmışsa da Kırım Tatarca sözlüklerde birinin yumuşak /ль/ ile yazılırken макъбуль; diğerini normal /л/ ile yazılmış olduğunu dile getirir. Ona göre bunun gibi başka örneklere de rastlamak mümkündür. Yine sözlüklerde bazı sözlerin iki şekilde verildiği görülmektedir: Örnek: **tendirist-tendürüst**.

Kullanılған Menbalar adlı kısımda bu sözlükte kullanılan ve yararlanılan eserler ile kısaltmalar şu şekilde verilmiştir (s.10):

ESTYA: E. V. Sevortyan. Etimologičeskiy Slovar’ Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurksiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasniye) İnstitut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR. -Moskva, 1974.

DTS: V. M. Nadelyayev. Drevnetyurkskiy Slovar’. Leningrad, 1969.

TTES: R. G. Ehmet’yanov. Tatar Teleneñ Etimologik Süzlege: İke Tomda. -Kazan’, 2015.

ÜTEL-Şavkat Raxmatullayev. ÜZbek Tiliniñ Etimologik Lulağati.-Toşkent, 2000.

ESRYA – Maks Fasmer. Etimologičeskiy Slovar’ Russkogo Yazıka. -Moskva, 1986.

ҚРЛ – S. M. Useniov ҚırımTatarca-Ruşça Luğat. -Simperopol’, 2014.

KTRS – Bilâl Terlekçi. Kırımsko-Tatarsko-Russkiy Slovar’. -Simferopol’: Kırımuçpedgiz, 2014.

EESİ – İsmail Asan-Oğlu Kerim. Eski Edebiyatımızda Kullanılған Bazı Sözlerin İzaatları. -Aqmescit, 1997.

SİS – V.V.Pçelkina. Slovar’ İnostrannıh Slov. -Moskva, 1987.

DRS – İ. X. Dvoretzkiy. Drevne-Greçesko-Russkiy Slovar’. -Moskva, 1958.

RAS – V. M. Borisov. Russko-Arabskiy Slovar’. – Moskva, 1993.

PRS – Yu. A. Rubinçik. Persisko-Russkiy Slovar’. Meşhed, 2006.

MRS – Yuriy Kruçkin. Mongol’sko-Russkiy Slovar’. – Moskva – Ulan-Bator – Los-Anjeles, 2013.

KRPS – N. A. Baskakov. Karaimsko-Russko-Pol’skiy Slovar’. – Moskva, 1974.

- URS – E. N. Nacip. Uygursko-Russkiy Skovar'. Moskva, 1968.
TRS – F. A. Ganiyeva. Tatarsko-Russkiy Slovar'. Kazan', 1988.
RTS – A. P. Dehoti. Russko-Tacikskiy Slovar'. – Moskva, 1949.
DLT – Besim Atalay. Divanu Luğat-it- Türk Tercumesi. -Ankara, 1985.
TDES – Hasan Eren. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. -Ankara, 1999.
OTAL – Ferit Devellioglu. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat. – Ankara, 2001.
TYK – Dr. Hakkı Açıkalin. Türkçedeki Yunanca Kelimeler.

Etimolojik madde başlarına geçmeden son olarak Kırım Tatar alfabesini (Kırım Tatar Elifbesi) gösteren bir tablo verilmiştir (s.11).

3. Sonuç

Günümüzde Kırım Tatar halkının yaşadığı tüm olumsuzluklara ve matbu Kırım Tatarca yayınların tedricen kısıtlılığına rağmen buradaki Türk halkı çeşitli şekillerde var olma mücadelesini göstermektedir. Mücadele sadece siyasi platformda değil, kültür alanında da yapılmaktadır. Nitekim hazırlanmış olan Kırım Tatarcasının etimolojik sözlüğü de bu çabanın bir göstergesidir. Etimoloji, tarihî dilbilimin en önemli kısımlarından biridir (Demirci, 2017: 153). Dolayısıyla bu etimolojik sözlük, Kırım Tatarların kendine ait Türkçe kökenli kelimelerini göstermesi dışında uzun yıllardır temasta olduğu dillerden almış olduğu sözcükleri ortaya koyması bakımından da önemlidir. Yani etimolojik bu çalışma Kırım Tatar tarihi ile doğrudan bağlıdır ve bu bakımdan Kırım Tatarların maddi ve manevî geçmişini bizlere en iyi şekilde göstermektedir (Ahanov, 2021: 1999). Stachowski (2011:2) aslında bu durumu toparlayıcı olarak genel anlamda şu cümleleri söylemektedir “*Bir dilin kelime hazinesi, bu dili konuşan ulusan kültürün tarihini yansıttığı için kültürel değişiklikler dil de bazı izler bırakır. Bir yabancı kelimenin aslı manasını anlamak için ise bu kelimenin ait olduğu dildeki tarihini ve manasını öğrenmek gerekiyor*”

Hâl böyle iken Enver Kurtumer'in bu çalışması Kırım Tatarların yurt tuttuğu bu topraklardaki (Kırım Yarımadası) tarihi derinliğini göstermesi bakımından son derece manidardır. Bir başka deyişle bu etimolojik sözlük; bir açıdan bize Kırım Tatarlarının, Kırım Yarımadasına sonradan gelen bir halk olmadığını işaret etmektedir. Bu sözlük onların bu toprakların köklü bir halkı olduğunun dilbilimsel bir göstergesi ve tapusudur. Adı geçen eser bu açıdan da değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Ahanov, K. (2021). *Dil Biliminin Esasları*. Ankara: TDK Yayınları.
Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dibilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçay Yayınları.
Howard, J. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. İstanbul: Kesit Yayınları.
Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
Kurtumer, E. (2022). *Kırım Tatar Tilinin Etimolojik Luğatı, Simperopol*: Arial.
Ölmez, M. (1998), Etimoloji Sözlükleri. *Kebikeç*, S.6, s. 175-183
Ölmez, M. (2008). Türkçenin Etimoloji Sözlükleri ve Soyağacı. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 3 S.32/1, s. 405-414.
Stackowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: TKAE Yayınları.
Talat, T., Ölmez, M. (2003) *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat.

İnternet Kaynakları

Президент подписал Закон «О коренных народах Украины. (19.12.2022). Erişim adresi: <https://www.president.gov.ua/ru/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>

Ukrayna'da Kırım Tatar Türkleri yerli halk statüsüne kavuştu. (19.12.2022), Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-da-Kırım_tatar-turkleri-yerli-halk-statusune-kavustu/2291624,

Qırım Akademiyası, (20.03.2023). Erişim adresi: <https://kirimakademiyasi.blogspot.com/>

Ukrayna'da Kırım Tatar Dili ve Edebiyatı Günü için tarih belli oldu, (20.03.2023). Erişim adresi: https://www.qha.com.tr/kirim/ukrayna-da-Kırım_tatar-dili-ve-edebiyati-gunu-icin-tarih-belli-oldu-468123

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.